

עדי צמח

קריאה תמה

בספרות עברית בת המאה העשרים

מוסד ביאליק • ירושלים

1990

ש יצחק — סוניה — שפרה ב'תמול
דה — אליזבת ניי ב'שירה'. אולם על
ירי בדיקת הארג המוטיבי של 'שירה',
מרכזיים של 'תמול שלשום', ובראש
מסמלת את היסוד החומרי, הארצי,
אביא כאן רק את הקטע בו מתחיל
ביניהן... עם שהרבסט עצם את עיניו
וי עיניו והתחיל מטייל בין הנשים...
ם לו פזמון של שעמום... ומצנפתו
וק התולים... ישבה לה שירה כבושה
הקיפו איבריה המלאים את הקבצן
ה הצופה אשה זו שאינה בושה בפני
ה לחבק קבצן סומא שעניו מעלות
עם שהם סמוכים זה לזה התחילו
ה אלא סנדל לבד של שמאל. והרי זה
ף היאך נתכנסו בו שני בני אדם, אחד
הסנדל? אם כן להיכן נעלמו? על

כל שאר עלילתו של הרומאן 'שירה',
ה שיאם והתרתם של 'שירה' ו'תמול

ה. תהילה

[א]

'אמור לי מי היא. נענה ואמר, מה יש לספר עליה, צדקת היא, צדקת, פשוטה
כמשמעה' (קצא). דברים אלה אומר החכם הירושלמי על תהילה, גיבורת
סיפורנו, ועגנון עושה הרבה מאוד כדי שאף אנו נחשוב כך; תהילה מצטיירת לנו
כדמות אידיאלית של צדקת יהודייה במוכן המסורתי: אשה יראת אלוהים
ואדוקה בדתה המקבלת את גורלה הקשה באהבה ובהכנעה ואינה באה בטענות
לא על המקום ולא על הבריות; מדקדקת במצווה קלה כבחמורה; עושה צדקה
בממונה ובגופה; רצויה לאלוהים ולאנשים. אכן, מידה רבה של אמת יש בתיאור
זה ומי שהבין כך את הסיפור (וכל אלה שאת דבריהם קראתי אמנם כך הבינוהו),
יש לו על מה שיסמוך; אבל נדמה לי שהעיקר הולך לאיבוד בתיאור זה של
תהילה. גדולתו של הסיפור 'תהילה' איננה בכך שהוא מתאר דמות של אדם שלם
ובלתי פרובלמאטי מתוך תפיסה דתית אורתודוקסית. אדרבא, הסיפור 'תהילה'
הוא סיפור נפלא משום שעגנון מציג בו (כבכל יצירותיו העיקריות) את
הפרובלמאטיות, שלא לומר, את הפאראדוקסאליות, העמוקה של האמונה
הדתית!

במשך כל חייה הארוכים (מאה וארבע שנים), או לפחות מאז שהיתה תינוקת
ושיחקה עמו באגוזים ובמחבואים, אהבה תילי את שרגא. במשך זמן קצר,
כשהיתה בת אחת-עשרה שנים, היתה מאורסת לו, אך האירוסים הופרו כיוון
שרגא נמנה עם החסידים, שאותם רדף אביה. תילי הושאה מיד לאדם אחר,
שאת שמו אין היא טורחת להזכיר כלל בסיפורה. היא גם ילדה לו שני בנים ובת,
ואף שמותיהם שלהם אינם נזכרים. השם 'שרגא', לעומת זאת, נזכר שלושים
וארבע פעמים בשמונה העמודים בהם מספרת תילי את סיפורה. שם זה מזכירה
תילי שוב ושוב בכיסופים, בגעגועים, ברוך שאין לטעות בו: 'לחשה ואמרה,
שרגא שמו. כתבת? כתבתי. קימצה עיניה כמנמנת. אחר כך עמדה מכסאה

1 על פאראדוקסאליות בסיסית זו באמונתו של עגנון עמדו במיוחד: דב סדן, במאמרו 'עם
ארבעת כרכיו הראשונים'; גרשון שקד, במאמרו 'המאמין הגדול'; וגבריאל מוקד, בספרו
'שבחי עדיאל עמזה'.

זשל"א, עמ' 8. ודוק: כיוון שהמצורעים
נא. עיר הכלבים (כלומר, 'גומלידתא') היא

והביטה בכתב וחזרה ולחשה, שרגא שמו, שרגא שמו. חזרה וישבה ושתקה' (קצז). לאחר שהיא מבטאת מלים אלה היא מתמלאת כל כך בנוכחותו של שרגא עד שהיא מצטערת ומתרגזת, בצורה שאינה אופיינית לה, כשהיא רואה שהיושב מולה איננו שרגא אלא המספר: 'אחר כך הגביהה את ראשה והביטה שעה קלה כמשתוממת, כזה שדימה שיושב יחידי ולבסוף מוצא אדם זר. הלכה כל שלוותה ולבשו פניה צער ורוגז. גיששה במקלה והניחתו וחזרה ונטלתו וסמכה עצמה עליו והעבירה ידה על מצחה' (קצז)². ואז היא חוזרת ואומרת, 'שרגא שמו'. כאשר תילי מדברת על שרגא היא קוראת לו, 'חתני' (קצח), ואילו לבעלה היא קוראת, בזלזול ומתוך ניכור גמור (תוך כדי פנייה מדומה לאביה), 'חתנך שנתת לי במקומו של שרגא' (ר). באדישות דומה מתארת תילי את חתונתה: 'קרא אבא לשדכן ומצאו לי חתן אחר שנכנסתי עמו לחופה' (קצט).

שרגא חי בלבה של תילי בזמן התרחשותו של סיפורנו, כלומר תשעים ושלוש שנים לאחר פרידתם, ושלושים שנה אחרי מותו. על שרגא היא חושבת ולשמו היא טורחת ברגעים האחרונים שלפני מותה. מה עושה תילי לפני מותה? לראשונה מבקשת היא משהו ממישהו (קצא): היא מבקשת מן המספר שיכתוב עבורה מכתב לשרגא ובו בקשת סליחה על הפרת התנאים, ומכתב זה תקח עמה לקברה. מדוע? איזה צורך יש במכתב הזה? תילי מסבירה שאחרי מותה הלא תגיע לשמים, ו'שם בעולם העליון מכירין את שרגא ויודעים היכן הוא. ונאמנים הם שלוחיו של הקדוש ברוך הוא שיגיעו את מכתבי לידו' (רד). ההסבר הזה הוא כלי-כך דחוק וכלי-כך רחוק מן הדעת, שהמספר בעצמו מעיר ששחוקה של תילי באומרה דברים אלה הוא 'מעין שחוק של נצחון כתינוקת שניצחה בחכמתה זקנים ממנה' (שם). תילי היא אשה יהודייה זקנה וחכמה והיא יודעת כמובן שמלאכים אינם דוורים, ושמתים אינם קוראים מכתבים; היא יודעת שבעולם האמת אין גוף ואין דמות הגוף, ובוודאי שמת איננו יכול להעביר בידיו מכתבים מעולם לעולם; היא יודעת שמכתבה יישאר טמון בקבר. ככל אדם מישראל מובטחת היא שאלוהים יודע מה שבלבה ואין הוא זקוק למכתבים, ואף לרוחו של שרגא יש דרכים אחרות לדעת מה רצונה. העובדה שמבקרי הספרות היו מוכנים לקבל כפשוטו מין תירוץ, מין 'בבא מעשה' דחוק כזה, מעידה אולי יותר

2 יש לשים לב שכאן, כמו במקומות אחרים בסיפור, האינפורמציה נמסרת מפי אדם שבעצם איננו מבין מה מתרחש לפניו, והוא מדווח על הנעשה תוך כדי פירוש המאורע לפי קוצר הבנתו. כלומר הוא מטעה את הקורא. המספר חושב שתילי משתוממת על שהוא נמצא בחדר ואין יושבת יחידה, בעוד שברור מתוך הטקסט שדמותו של שרגא כלי-כך חיה עבור תילי עד שהיא משתוממת שהיושב מולה הוא המספר ולא שרגא. טכניקה זו חביבה ביותר על עגנון והוא משתמש בה לעתים קרובות (ורבים ממפרשיו נופלים בפח זה שהוא טומן להם).

מכל על כך שלא התייחסו ב הדתית המעסיקה את עגנון שחוקה של תילי הוא א בחוכמתה על תקיפים ממנ ששרגא זה, שדמותו ליוותה שמו המפורש יהיה עמה גם שמו של שרגא, הוא מה שח' תירוץ בלבד. לפרשת כתיב נעשה ביום אחד; ואילו על שתילי איננה מעוניינת בו נ ראשה ואמרה, כבר סיימת? הסיחה דעתה מכל הענין ו הגדולה שהקפידה על כתיב לה ('יכולים היו הדברים ל הדברים מבוררים כל צרכם עימה בבחינת-מה, ושאותו תחיית המתים. היא מקפידו אותו בקלף, נותנת אותו בכ במהלכו של טקס זה מעלה 'נר'). קיצורו של דבר, תילי שלא נפרדה ממנו בחייה. כאשר פגש המספר בתיל חתימת המכתב, היא נושא מתמזגות: פח המים הוא ו מקראית היוצאת לקראת חר עגנון מציג כאן, בתוכן וב לאהבה (רג): 'עמדה ונטלה ודיברה כמין שיר:

אטו
ואע
ואנ
ואד
ואק
עם

מכל על כך שלא התייחסו ברצינות. לא לתילי עצמה כאדם ולא לפרובלמטיקה הדתית המעסיקה את עגנון.

שחוקה של תילי הוא אכן שחוק ניצחון, כמו שאומר עגנון, על שהתגברה בחוכמתה על תקיפים ממנה. במה נצחונה? בכך שהצליחה בחוכמתה לסדר ששרגא זה, שדמותו ליותר אותה כל חייה, לא יינתק ממנה אף במותה — שהרי שמו המפורש יהיה עמה גם בקבר. עגנון מבהיר הבהר היטב כי עניין זה, כתיבת שמו של שרגא, הוא מה שחשוב לה לתילי; השם עיקר, ולא המכתב. המכתב הוא תירוץ בלבד. לפרשת כתיבת השם מקדיש עגנון עמודים אחדים, ואין הדבר נעשה ביום אחד; ואילו על המכתב עצמו מסופר בחיפזון, בחצי שורה, ומודגש שתילי איננה מעוניינת בו ביותר: 'לאחר שסיימתי את המכתב הגביחה תהלה ראשה ואמרה, כבר סיימת? עמדתי וקראתי לפני כשהיא עוצמת עיניה, כאילו הסיחה דעתה מכל הענין ואין לה חפץ לשמוע' (רד). השווה זאת להקפדה הגדולה שהקפידה על כתיבת כותרתו של המכתב! תוכן המכתב איננו חשוב לה ('יכולים היו הדברים להכתב באופן אחר, אבל אף כך כפי שכתבת אתה הדברים מבוררים כל צרכם'); מה שחשוב לתילי הוא שגם בקבר שרגא יהיה עימה בבחינת-מה, ושאותיות שמו הנתונות בכד יהיו לצידה כל העת, אולי עד תחיית המתים. היא מקפידה להגן יפה על המכתב מחרקים וממים: היא כורכת אותו בקלף, נותנת אותו בכד, וחותרת את הכד בחומר חותם. (גם השימוש בכד במהלכו של טקס זה מעלה את זכרו של שרגא, שהרי פירוש השם 'שרגא' הוא 'נר'). קיצורו של דבר, תילי אינה רוצה להיפרד משמו של שרגא במותה כשם שלא נפרדה ממנו בחייה.

כאשר פגש המספר בתילי לראשונה היא נשאה בידה פח מים; עכשיו, בטקס חתימת המכתב, היא נושאת כד, כרכקה בודתה אל הבאר. שתי התמונות מתמזגות: פח המים הוא מוטיב המטרים את הכד, ותילי נראית לנו כדמות מקראית היוצאת לקראת חתנה, כדה נישא לרום בידה והיא שרה לו שיר אהבה. עגנון מציג כאן, בתוכן ובצורה, טקס מעין-פולחני זה כהמנונה של האשה לאהבה (רג): 'עמדה ונטלה את הכד שעל גבי השולחן והגביחההו כלפי מעלה ודיברה כמין שיר:

אטול את המכתב /
ואשים אותו בכד /
ואטול חומר חותם /
ואחתום את הכד /
ואקח עמי את הכד /
עם המכתב. /

שרגא שמו. חזרה וישבה ושתקה' תמלאת כל כך בנוכחותו של שרגא ופיינית לה, כשהיא רואה שהישוב ביה את ראשה והביטה שעה קלה ך מוצא אדם זר. הלכה כל שלוותה יחתו וחזרה ונטלתו וסמכה עצמה היא חוזרת ואמרת, 'שרגא שמו'. 'חתני' (קצח), ואילו לבעלה היא ייה מדומה לאביה), 'חתנך שנתת זאת תילי את חתונתה: 'קרא אבא חופה' (קצט).

של סיפורנו, כלומר תשעים ושלוש יתו. על שרגא היא חושבת ולשמו ה. מה עושה תילי לפני מותה? היא מבקשת מן המספר שיכתוב פת התנאים, ומכתב זה תקח עמה תילי מסבירה שאחרי מותה הלא שרגא ויודעים היכן הוא. ונאמנים אכתבי לידו' (רד). ההסבר הזה הוא ר בעצמו מעיר ששחוקה של תילי צחון כתינוקת שניצחה בחכמתה זקנה וחכמה והיא יודעת כמובן מ' מכתבים; היא יודעת שבעולם איננו יכול להעביר בידיו מכתבים טמון בקבר. ככל אדם מישראל הוא זקוק למכתבים, ואף לרוחו ה. העובדה שמבקרי הספרות היו נשה' דחוק כזה, מעידה אולי יותר

האינפורמציה נמסרת מפי אדם שבעצם עשה תוך כדי פירוש המאורע לפי קוצר ושב שתילי משתוממת על שהוא נמצא הטקסט שדמותו של שרגא כל-כך חיה 'א המספר ולא שרגא. טכניקה זו חביבה (ורבים ממפרשיו נופלים בפח זה שהוא

תילי לא ויתרה על שרגא. בסיפור לא נאמר למה ומתי עלתה תילי לארץ, אולם יש רמז עקיף לכך. כאשר מונה סופר החברא קדישא את השנים בהן באה תילי לאשר את חוזה המכירה של קברה הוא מונה אחורנית עד שלושים שנה, ולא יותר (רה). אפשר אולי ללמוד מכאן שקשריו עם תילי נמשכו רק שלושים שנה, כי לפני כן היא עדיין לא היתה בארץ. במקום אחר תילי אומרת למספר ששרגא נפטר לפני שלושים שנה (רג). יוצא מזה שתילי עלתה ארצה רק לאחר ששמעה על מות שרגא, שנים רבות מאוד לאחר מות בניה ואובדן בתה (מאורעות אלה אירעו שישים שנה ויותר לפני ההווה שבסיפור). רק משנעשה הדבר בלתי אפשרי שיהיו יחד בעולם הזה, רק אז עלתה תילי ארצה, ואולי כבר החלה לתכנן קבורה סמלית משותפת עימו.

וכאן בא העניין המכריע. מה קרה בתקופת נישואיה? האומנם שכחה תילי את שרגא בראשית תקופת נישואיה, כפי שהיא אומרת למספר (ר)? אין זה סביר כלל. תילי אינה רואה חובה לעצמה למסור למספר אינפורמציה שלימה; כך למשל היא אומרת לו שלא זכתה להוביל את בתה לחופה מפני שדעתה של זו נטרפה עליה (רג), אם כי למעשה ברחה הבת כשהוליכוה לחופה והמירה את דתה (קפט). לי נראה שעגנון רומז על האמת בעזרת הכתוב 'אשרי איש שלא ישכחך' שהמספר מצטט לתילי, והיא עונה לו, 'אדם טוב אתה ופסוק טוב פסקת לי'. עגנון משתמש כאן בטכניקה הנקוטה בידו לעתים קרובות: מסירת אינפורמציה באמצעות שימוש במוטיב או בדמות הלקוחים מתוך יצירה אחרת שלו: הקורא מופנה לאותה יצירה להבנת הטקסט הנוכחי. הביטוי האמור ממלא תפקיד מרכזי בסיפור 'בדמי ימיה', בו הוא מבטא את אהבתם הטראגית של גיבוריו. עקביזה ולא קוראים את הכתוב על ה'מזרח': 'אשרי איש שלא ישכחך וכן אדם יתאמץ בך'; הם מסמיקים ולא שמה את טבעת ה'מזרח' על אצבעו של מזל. כך הם מתארסים. כאשר (מאוחר יותר באותו סיפור) מביעה תרצה, בתה של לאה, את אהבתה למזל היא עושה זאת באותה דרך, וגם היא מצטטת לעקביה אותו כתוב עצמו. הסיפור 'בדמי ימיה' קרוב מאוד לסיפורנו זה מבחינת נושאו, שהרי גם שם מסופר על זוג נאהבים (לאה ועקביה) שאירוסייהם הופרו בכוח על-ידי אבי הכלה. ב'בדמי ימיה' לאה נישאת לגבר אחר; בסיפורנו, תהילה נישאת לגבר אחר; ובשני הסיפורים האהבה שדוכאה חוזרת ומתפרצת, אם בדור הבא ('בדמי ימיה') ואם בחיי הגיבורה ('תהילה'). אין לי ספק שעגנון משתמש בחומר מוטיבי דומה

3 ביטוי זה מעורר תמיהה. המספר אומר 'הרי מקרא מלא הוא, "אשרי איש שלא ישכחך"', ותהילה עונה לו 'פסוק טוב פסקת לי', אבל כתוב זה אינו מקרא מלא ואינו פסוק אלא בא מתוך הפיוט 'אתה זוכר מעשה עולם' שאומרים במוסף לראש השנה והמיוחס לרב. גם פיוט קדום איננו מקרא מלא. מה כוונת עגנון בטעות זו, אם אמנם טעות מדעת היא, איני יודע.

כל-כך בשתי יצירות שנושא יצירות אלו זו לזו. מה גם ששכל עיקרה הוא סיפור על הנער שנתארסה לו בילדותה על אשה שלא שכחה את אהו אולם למסקנה זו יש תוצ

בעלה בזמן שהיתה נשואה שנראה במבט ראשון, עתה סתמה מתחת אישה, די שנת על כגון זה נאמר: 'אין לך ניא באור אחר את מות בניה של עונש משמים, מסתבר עתה הנפגע נענשה תהילה, כפי ש אביה של תילי, ולא חטאה מזור. אולם אם העונש הוא א אפשר בהחלט להבין זאת כ פירוש זה מתחזק גם על תהילה הוא וריאציה על אחד חולדה ובור, המופיע בנוסח: השונים של אגדות ישראל. ס מות ילדים) הבא בשל הפ ההבטחה (מתוך שיכחה או כמעשה שאין לה כל אחריו להניח שגם כאן זו שכניה מ של תהילה לשרגא היתה בר תילי ממשיכה ומתעצמת בא: עשרות שנים לאחר מכן, נעע חזרה בה כלל; היא עומדת ב התוצאות האיומות של מעשי את אהובה.

נראה לי שכך יש גם להב באגדות חולדה ובור. לגבי נ

4 במדבר רבא ט מג.

5 ראה, למשל, סוטה ז א.

כל-כך בשתי יצירות שנושאן התימאטי כה קרוב, כדי שהקורא יוכל להזיקק יצירות אלו זו לזו. מה גם שביטוי זה, 'אשרי איש שלא ישכחך', מופיע ביצירה שכל עיקרה הוא סיפור על אשה שלא שכחה כל חייה, עד גיל מאה וארבע, את הנער שנתארסה לו בילדותה. בציטט זה עגנון מזכיר לנו, איפוא, שסיפורו נסב על אשה שלא שכחה את אהבתה ולא ויתרה עליה, אלא התאמצה בה בכל כוחה. אולם למסקנה זו יש תוצאות חשובות. אם תילי אהבה את שרגא ולא את בעלה בזמן שהיתה נשואה לו, הרי סיפורה הוא סיפור קשה הרבה יותר ממה שנראה במבט ראשון, עתה נראה שלפנינו עלילה של ניאוף. גם אם תילי לא סטתה מתחת אישה, די שנתנה את ליבה לאחר כשהיתה שרויה עם בעלה; והרי על כגון זה נאמר: 'אין לך ניאוף גדול מזה'.⁴ אם בכך המדובר, חייבים אנו לראות באור אחר את מות בניה של תהילה ואת בגידתה של בתה בעמה. אם אכן יש כאן עונש משמים, מסתבר עתה כי לא על חטא ביטול ה'תנאים' בלא לפייס את הצד הנפגע נענשה תהילה, כפי שהיא אומרת למספר. על חטא כזה (שהוא חטאו של אביה של תילי, ולא חטאה שלה) עונש מות הבנים והמרת הדת של הבת נראה מוזר. אולם אם העונש הוא אמנם עונש על חטא אי-הנאמנות של תילי עצמה, הרי אפשר בהחלט להבין זאת כעונש כרת, הוא העונש הקצוב לסוטה.⁵

פירוש זה מתחזק גם על-ידי השוואת סיפורנו זה למקורותיו. סיפורה של תהילה הוא וריאציה על אחד הסיפורים המוכרים ביותר בספרות העברית. מעשה חולדה ובור, המופיע בנוסחאות רבות ושונות למן התלמוד ואילך ונכלל בקבצים השונים של אגדות ישראל. סיפור חולדה ובור הוא אמנם סיפור על עונש (למשל, מות ילדים) הבא בשל הפרת הבטחה לנישואים, אך עונש זה בא על מכר ההבטחה (מתוך שיכחה או בזרון) עצמו. תילי, לעומת זאת, מציגה את החטא כמעשה שאין לה כל אחריות לגביו. ההיגיון של מעשה חולדה ובור גורם לנו להניח שגם כאן זו שבניה מתו ובתה השתמדה היא החוטאת. אבל אם אהבתה של תהילה לשרגא היתה בתודעתה כל הזמן, חטאה לא בא בהיסח הדעת. אם תילי ממשיכה ומתעצמת באהבה שיש עימה חטא, כפי שנראה הדבר, אפילו עוד עשרות שנים לאחר מכן, נעשית התמונה קשה עוד יותר, כי אז מסתבר שתילי לא חזרה בה כלל; היא עומדת במרייה ובאהבתה לשרגא ומקבלת עליה כבידעין את התוצאות האיומות של מעשיה, ולא עוד אלא שהיא עושה בהן שימוש כדי לחפש את אהובה.

נראה לי שכך יש גם להבין מדוע תיאור מות הבנים שונה מן התיאור הרגיל באגדות חולדה ובור. לגבי כל אחד מן המקרים עגנון בונה מבנה מסובך מאוד

למה ומתי עלתה תילי לארץ, אולם יש לרשא את השנים בהן באה תילי לאשר דנית עד שלושים שנה, ולא יותר (רה). י נמשכו רק שלושים שנה, כי לפני כן לי אומרת למספר ששרגא נפטר לפני זה ארצה רק לאחר ששמעה על מות יאובדן בתה (מאורעות אלה אירעו ק משנעשה הדבר בלתי אפשרי שיהיו ואולי כבר החלה לתכנן קבורה סמלית

פת נישואיה? האומנם שכחה תילי את אומרת למספר (ר)? אין זה סביר כלל. ספר אינפורמציה שלימה; כך למשל ה לחופה מפני שדעתה של זו נטרפה שהחליטה לחופה והמירה את דתה זרת הכתוב 'אשרי איש שלא ישכחך' דם טוב אתה ופסוק טוב פסקת לי. לעתים קרובות: מסירת אינפורמציה חים מתוך יצירה אחרת שלו: הקורא י הביטוי האמור ממלא תפקיד מרכזי הבתם הטראגית של גיבוריו. עקביה די איש שלא ישכחך וכן אדם יתאמן ה'מזרח' על אצבעו של מזל. כך הם יד) מביעה תרצה, בתה של לאה, את גם היא מצטטת לעקביה אותו כתוב זורנו זה מבחינת נושאו, שהרי גם שם סיהם הופרו בכוח על-ידי אבי הכלה. סיפורנו, תהילה נישאת לגבר אחר; תפרצת, אם בדור הבא ('בדמי ימיה') ועגנון משתמש בחומר מוטיבי דומה

קרא מלא הוא, "אשרי איש שלא ישכחך", נוב זה אינו מקרא מלא ואינו פסוק אלא בא יים כמוסף לראש השנה והמיוחס לרב. גם בטעות זו, אם אמנם טעות מדעת היא, איני

4 במדבר רבא ט מג.
5 ראה, למשל, סוטה ז א.

של סיבה-למוות המוצגת לקורא, ומאוחר יותר מתברר שזו איננה הסיבה האמיתית אלא יש סיבה אחרת השונה ממה שסברנו בתחילה. על הבן מסופר ששנה אחת לפני היותו בר-מצווה חלה במחלת הדבר; אבל לא זו סיבת מותו: הוא נרפא ממחלה מסוכנת זו. לאחר מכן נבהל הילד מהופעתו של מטורף לבוש תכריכים בבית המדרש, אך גם אז לא מת אלא רק חלה, ו'בקושי החזירוהו לחיים'. המוות בא רק אחר כך, בסיומה של מחלה ארוכה. מבנה דומה נמצא גם בסיפורו של הבן השני. קודם כל אנו שומעים השערה המסבירה את היעלמותו: 'סבורים היינו צוענים חטפוהו, שראו להקה גדולה של צוענים עוברת בעיר'. אולם אז מתברר שהשערה זו איננה נכונה והילד מת מסיבה אחרת: 'אחר ימים מצאו את גופו מושלך בתוך הביצה הגדולה שאצל היער וידענו שתעה הילד בדרך ונפל לתוך הביצה' (ראו). גם לגבי הבת נמסרת סיבה לא נכונה (טידוף) לכך שלא נישאה. מדוע בונה עגנון מבנה כל-כך דווקני ומדוקדק, אם לא כדי להשמיענו שהסיבה שבגללה (בעקבות דברי תילי) אנו נוטים להסביר בה את אסונותיה, כלומר, שבועתו של שרגא, איננה הסיבה הנכונה, ועלינו לחפש הסבר אחר?

במקרה של הבן הבכור היתה אתראה (דבר), שוב אתראה (האיש בתכריכים), מחלה ארוכה בה הילד היה 'דועך והולך כנר נשמה', ורק אז בא המוות. מדוע תילי לא עשתה שום דבר? אפשר כמובן לומר שהיא לא הבינה את האתראה ורק מאוחר יותר, כמו שהיא מספרת, ראתה קשר בין קריעת התנאים במוצאי שבת שלוש יום לפני חופתה ומות בנה במוצאי שבת שלוש יום קודם שהניח תפילין. אולם ספק אם אפשר לקבל את דבריה כפשוטם. ראשית, מרווח שלוש יום הימים הוא בין מאורעות שונים לגמרי: הנחת תפילין איננה חופה. הקשר שתילי מצביעה עליו קלוש מאוד. שנית, כשמת הבן השני לא נשנו אותם סימנים, לא מוצאי שבת ולא שלוש יום. היכן איפוא הקשר? שלישית, הבת לא מתה כלל. עם זאת, אין לתילי כל ספק שגורל ילדיה הוא עונש על חטא, ונראה שאמנם הצדק איתה. אבל מהו החטא? זהו חטא שבעטיו הילדים אינם נכנסים לקהל ישראל; החטא שיכול להסביר עונש כזה איננו קריעת תנאים, אלא חטא ניאוף. הואיל וילדיה הריהם כממזרים אין המקום מניח להם לבוא בקהל: הבנים מתו לפני שהיו בני-מצווה, והבת נשתמדה ולא הקימה בית בישראל. תילי מבינה את פירושו של העובדות האלה, ולכן אני סבור שהיא גם יודעת את טיבו של החטא שהיא נענשת עליו, אלא שאין היא מוכנה להיכנע ולקבל עליה את אשר האלוהים דורש ממנה: לחדול מאהבתה.

השימוש הבוטה שעושה עגנון באגדת חולדה ובור מכיל איפוא רמז מטעה; אבל צריך להבין שכאשר סופר בן ימינו משתמש בסיפור הידוע היטב לקוראיו, ולא עוד אלא שהוא מספרו בגוף ראשון ובזמן הווה, אין לפרש את הסיפור כמו במקור, שהרי מה רבותא? עגנון מגניב לסיפור עוד רמז לסיבה האמיתית

לאסונותיה של תהילה, שוב, לעיל. המטורף הלבוש תכריכ עגנון היה יכול לבחור בין: בחירתו דווקא בסיבה לא סבי העקוב למישור' נעשה מנשד דבר שירו של הקבצן המטוו סגורה כל דלת'. בגלל שאשו וילדה ממזר, אין מנשה חייכ של ניאוף וממזרות הגורמים בוטה זו ל'והיה העקוב למיש בעלה של תילי בא בעטיו ש כדי להציל כביכול את הבת 'בגלל אותן הנסיעות תשש למקום שנסע וחלה ומת' (רב את שרגא נוצר הרושם שכך ש בדבר, היתה תילי מוכנה ו בתה — ובלבד שלא לוות

עולמה של תילי הוא איפוא מוסיפים להעמיק בו הוא מו אדיש לערכים אנושיים, לאו שווה בעיניו, כשמחה כעצבו המספר בפתח הסיפור: 'כל אותו ובאיוזו סיבה יכיר אות שכל אדם עתיד לפגוש בזול הרבנית שהוא פגש בה שוב, שהיו מיועדות לי לראותה' קבועה מראש שאינה מניח שוליים: 'כל מעשיו של אדכ פעמים יאמר אדם תהלים, או (קפד). להלן מסתבר אמנם: ' לומר בכל יום, היא בכל זאו

לאסונותיה של תהילה, שוב, באמצעות טכניקת הציטוט העצמי שעמדתי עליה לעיל. המטורף הלבוש תכריכי מתים הוא דמות מרכזית ב'והיה העקוב למישור'. עגנון היה יכול לבחור בין אלף אלפי אסונות שבהם ימות הבן; אין ספק כי בחירתו דווקא בסיבה לא סבירה זו נועדה להפנותנו אל הסיפור המתאים. ב'והיה העקוב למישור' נעשה מנשה חיים (= זה שאיבד את חייו) למת חי; מתקיים בו דבר שירו של הקבצן המטורף לבוש התכריכים: 'שכתי לאחר מותי / ובעדי סגורה כל דלת'. בגלל שאשתו נישאה לאחר, כלומר היא חיה במצב של ניאוף וילדה ממזר, אין מנשה חיים יכול לחיות. עגנון רומז לנו איפוא שמצב מעין זה של ניאוף וממזרות הגורמים מוות, קיים גם כאן; שאם לא כן, מה הטעם בהפניה בוטה זו ל'והיה העקוב למישור'? עוד חיזוק לפירושי עולה מן העובדה שגם מות בעלה של תילי בא בעטיו של שרגא. תילי עמדה על כך שהוא יחפש את שרגא כדי להציל כביכול את הבת מגורלם של אחיה, אולם חיפושם אלו עלו בחייו: 'בגלל אותן הנסיעות תשש כוחו של בעלי והתחיל כוהה דם. פעם אחת נסע למקום שנסע וחלה ומת' (רב). מתוך העובדה שהבעל הוקרב לשווא כדי למצוא את שרגא נוצר הרושם שכך היה הדבר גם לגבי הילדים; נראה שלמרות כל הכאב שבדבר, היתה תילי מוכנה להקריב את כל עלומי השם הללו — בעלה, בניה ובתה — ובלבד שלא לוותר על דבקוה באהובה שרגא.

[ב]

עולמה של תילי הוא איפוא פחות אידילי ממה שנראה בתחילה, וככל שאנו מוסיפים להעמיק בו הוא מתגלה כקשה יותר. עולם זה נשלט על-ידי אל שהוא אדיש לערכים אנושיים, לאושרו או לאומללותו של האדם: 'שהשם יתברך הכל שווה בעיניו, כשמחה כעצבות' (קפד). זהו עולם דטרמיניסטי לחלוטין, אומר לנו המספר בפתח הסיפור: 'כל אדם נועד לו להכיר את מי שיכיר ובאיזה זמן יכיר אותו ובאיזה סיבה יכיר אותו' (קעח). כך גם יש מניין קבוע מראש של פעמים שכל אדם עתיד לפגוש בזולתו: כשהמספר מודיענו לאחר פגישתו השנייה עם הרבנית שהוא פגש בה שוב, הוא מוסיף ומסביר, 'שעדיין לא נשלמו כל הראיות שהיו מיועדות לי לראותה' (קפב). תילי אף היא מתארת את העולם כמערכת קבועה מראש שאינה מניחה לאדם בחירה חופשית, אלא בדברים הנראים שוליים: 'כל מעשיו של אדם קצובין לו משעת לידתו ועד למיתתו, ואפילו כמה פעמים יאמר אדם תהלים, אבל הבחירה היא בידו, כמה מזמורים יאמר בכל יום' (קפד). להלן מסתבר אמנם שחופש בחירה זה, היכולת להחליט כמה מזמורים לומר בכל יום, היא בכל זאת יכולת חשובה מאוד, כיוון שאם מספר המזמורים

ור יותר מתברר שזו איננה הסיבה וסברנו בתחילה. על הבן מסופר ששנה בר; אבל לא זו סיבת מותו: הוא נרפא מהופעתו של מטורף לבוש תכריכים ה', ו'בקושי החזירוהו לחיים'. המוות נבנה דומה נמצא גם בסיפורו של הבן בירה את היעלמותו: 'סבורים היינו ענים עוברת בעיר'. אולם אז מתברר ה אחרת: 'אחר ימים מצאו את גופו וידענו שתעה הילד בדרך ונפל לתוך לא נכונה (טירוף) לכך שלא נישאה. קדק, אם לא כדי להשמיענו שהסיבה להסביר בה את אסונותיה, כלומר, ועלינו לחפש הסבר אחר?

בר), שוב אתראה (האיש בתכריכים), נר נשמה, ורק אז בא המוות. מדוע גר שהיא לא הבינה את האתראה ורק ור בין קריעת התנאים במוצאי שבת אי שבת שלוש יום קודם שהניח יה כפשוטם. ראשית, מרווח שלושים ת תפילין איננה חופה. הקשר שתילי בן השני לא נשנו אותם סימנים, לא זקשר? שלישית, הבת לא מתה כלל. הוא עונש על חטא, ונראה שאמנם שבעטיו הילדים אינם נכנסים לקהל יגנו קריעת תנאים, אלא חטא ניאוף. מניח להם לבוא בקהל: הבנים מתו זקימה בית בישראל. תילי מבינה את שהיא גם יודעת את טיבו של החטא יכנע ולקבל עליה את אשר האלוהים

ולדה ובור מכיל איפוא רמז מטעה; ותמש בסיפור הידוע היטב לקוראיו, מן הווה, אין לפרש את הסיפור כמו לסיפור עוד רמז לסיבה האמיתית

(ה'ימים')⁶ בתהילים שתאמר תילי בחייה קבוע מראש (ימי חייה של תהילה, כפי שעוד נראה, מזוהים עם 'ימי' התהילים) ניתנת בידה האפשרות לקבוע בעצמה את אורך חייה, אם כי לא את תוכנם: על-ידי אמירת מספר רב יותר של 'ימי תהילים' באותו יום תוכל לקצר את ימיה (קפד).

מוטיב זה חוזר ומופיע בווריאציה אחרת בדבריה של תילי על מספר המלים הקצוב שניתן לאדם להגיד בימי חייו; צריך להיזהר שלא יוציא אדם בזמן מועט מה שנקצב לו לכל ימי חייו (קפה). תילי אומרת זאת בכעין בדיחה: 'ועכשיו שנשתייר לי קומץ של מלים אתה מבקש שאוציאן, אם אוציאן אני מקצרת את ימי' (שם). אולם נראה שבעצם אין זו בדיחה כלל, כיוון שברור לנו שתהילה אמנם הצליחה לקבוע מתי תמות וערכה את כל הסידורים הדרושים מראש. האינפורמציה היחידה שיש בידינו על הדרך בה מצליחה תהילה לבצע את החלטתה זו היא, שהיא משנה את דרכיה ומרבה בדיבורים. החכם אומר, 'תהלה הרי אינה מרבה דברים, ואפילו עכשיו שנעשה בה שינוי ומדברת יותר משהיתה רגילה' (קצב), וכן אומרת גם תהילה בחצי-הלצה: 'פטפטנית נעשיתי. נשתכחה תורתו של אותו זקן שהזהירני מלדבר דברים יתירים' (קצג). לא קשה לתת ל'אסטרטגיה' זו לקיצור החיים פירוש ריאליסטי: שימוש בצורות התנהגות מסוימות שהן בשליטתו של אדם, שביניהן קיצוב נכון של האנרגיה שברשותו, יכולות להאריך ולקצר את חייו. אולם מה שחשוב כאן הוא הסמל ולא המסומל: הקיצוב הצייקני של אותם פריטים מועטים שבהם יש לאדם חופש בחירה נותן פירוש חדש ומבהיל לביטוי 'הכל צפוי והרשות נתונה': הרשות נתונה רק במה שנוגע למוות: למות מיד, או לאחר זמן.

תילי היתה אשת עסקים, ונושא זה של קיצוב ותקצוב מובן לה יפה. היא יודעת מה לפניה ובמה היא צריכה להתמודד בעולמנו. לא במקרה חוזר ביצירה כל-כך הרבה (תשע) פעמים הביטוי 'חזוה'. תילי מקפידה מאוד ללכת ולאשר מדי שנה בשנה את החזוה שיש לה על חלקת הקבר שלה. מדוע? יש מידה קבועה לכל דבר בעולם קמעונאי זה; 'הקדוש ברוך הוא נותן לכל בריותיו לפי מידת הצורך' וכאשר הוא 'הכפיל לי מנתי' (קפד) המוות קרב. 'זכות היא, שנתן הקדוש ברוך הוא כח לבריותיו להביא צרכיהם בידיהם' (קעז) אומרת תילי, וזוהי דרכה לומר

6 אינני יודע אם 'יום' התהילים של תהילה הוא היום השבועי או (מה שנראה סביר יותר, על-פי התפקיד שממלא ראש החודש בסיפור) החודשי. 'ימי' התהילים השבועי הם: יום א: א-כט; יום ב: ל-ג; יום ג: נא-עב; יום ד: עג-פט; יום ה: צ-קו; יום ו: קז-קט; שבת: קכ-קכג. 'ימי' התהילים החודשי הם א: א-ט; ב: י-יז; ג: יח-כב; ד: כג-כח; ה: כט-לד; ו: לה-לח; ז: לט-מג; ח: מד-מח; ט: מט-נד; י: נה-נט; יא: ס-סה; יב: סו-סח; יג: סט-עא; יד: עב-עו; טו: עד-עח; טז: עט-פב; יז: פג-פז; יח: פח-פט; יט: צ-צו; כ: צד-קג; כא: קד-קה; כב: קר-קז; כג: קח-קיב; כד: קיג-קיח; כה: קיט 1-96; כו: קיט 97-176; כז: קכ-קכג; כח: קלד-קלט; כט: קמ-קמד; ל: קמה-קנ.

שאינן היא יכולה לסמוך על ר (ה'תנאים') בוטל, ולכן יש ל: ובמשורה, ולכן יש להבטיח בו הוא משכן האהבים שייעדה ל כך ביצירה הוא הד למוטיב ה' דואגת איפוא בקפדנות יתירד יבוטל ביטול שרירותי כפי שנ עם שרגא. הוזה אומר, קיום תמונת עולם חמורה זו של מלים המוקצבות לו לאדם; שג ואף לגבי מעט זה הוא מנהל ד כמות מצומצמת בעולם שכול כולו ומתגלמת גם במוטיבי תיאור כספה הרב של תילי, תי מעט מעט עד שאזל כולו. תי פרקי תהילים או של מלים שי תילי שהיתה 'תחילה אלמנה' (קפז), והחכם אף הוא מונה ועכשיו שלא נשתייר לה אלא צדקה בגופה' (קצא). מוטיב ז בווריאציה רביעית בתיאור ז וארוך כיצד בית אחר בית וד ערכים תחתיהם.⁷

העולם הנו איפוא סצנאריו של הסכול, ירידה וניווין. אבי לחיות זמן רב או זמן מועט, ו שתי עמדות אלה כמובן קט מאריכה ימים, ואילו הרבניה

7 רואה אתה חצר זו, ארבעים ובאו ערכיים ותפסו בה. ... ערכיים ותפסו בה. ... רואה ותפסו בו. בתים שלא פסקו בהם. ... כך נחרבים בתיהם בהם. ... שוב מפטפטת אני

שאינן היא יכולה לסמוך על רחמי שמים. זהו עולם שבו החוזה החשוב ביותר (ה'תנאים') בוטל, ולכן יש לאשרר חוזים שוב ושוב. הכל בעולם ניתן במידה ובמשורה, ולכן יש להבטיח בחוזה את כל מה שחשוב, ובמיוחד את הקבר, שהרי הוא משכן האהבים שייעדה לה תילי עם שרגא שלה. מוטיב החוזה המודגש כל-כך ביצירה הוא הד למוטיב ה'תנאים', שהיו החוזה הראשון שנערך לגביה. תילי דואגת איפוא בקפדנות יתירה שהחוזה שיש לה על הקבר יאושר ויקיים, ולא יבוטל ביטול שרירותי כפי שבוטל החוזה הקודם שהיה אמור להבטיח לה חיים עם שרגא. הווה אומר, קיום החוזה הוא ה'תנאים'.

תמונת עולם חמורה זו של כמות קבועה מראש של פרקי תהילים, מעשים ואף מלים המוקצבות לו לאדם; של אל המניח לאדם מרחב מזערי של בחירה חופשית ואף לגבי מעט זה הוא מנהל חשבון קמעונאי קפדני, אווירה של חשבון והוצאת כמות מצומצמת בעולם שכולו מתבזבז והולך — תמונת עולם זו שלטת בסיפור כולו ומתגלמת גם כמוטיבים אחרים. וריאציה שלישית על אותו מוטיב הוא תיאור כספה הרב של תילי, הזהב שהביאה לירושלים בחביות או בתיבות והוצא מעט מעט עד שאזל כולו. תיאור זה מקביל לגמרי לתיאור המספר הקצוב של פרקי תהילים או של מלים שיש לו לאדם וכיכולתו 'לבזבזם'. הרבנית אומרת על תילי שהיתה 'תהילה אלמנה עשירה, אחר כך אלמנה אמידה, ולבסוף סתם זקנה' (קפז), והחכם אף הוא מונה: 'לשעבר שהיתה עשירה עשתה צדקה בממונה ועכשיו שלא נשתייר לה אלא שיירי שיירים כדי מזונותיה המצומצמים עושה היא צדקה בגופה' (קצא). מוטיב זה של בזבזו הדרגתי של כמות נתונה מראש מופיע בווריאציה רביעית בתיאור התדרדרותה הכללית של ירושלים: תיאור מפורט וארוך כיצד בית אחר בית וחצר אחר חצר נחרבים ומתרוקנים מיהודים ובאים ערבים תחתיהם.⁷

העולם הנו איפוא סצנארי, או טקסט, נתון שאינן אפשרות לשנותו; זהו סיפור של תסכול, ירידה וניוון. אבל אפשר לקרוא בו בטקסט זה מהר או לאט, כלומר לחיות זמן רב או זמן מועט, ולקבל את הבלתי נמנע בחיך או בריטון ובמרירות. שתי עמדות אלה כמובן קשורות זו לזו: תהילה שמקבלת את גורלה בחיך מאריכה ימים, ואילו הרבנית הרוטנת והממורמרת תמיד מתה לפני תהילה אף

7 'רואה אתה חצר זו, ארבעים משפחות מישראל היו בה ושני בתי כנסיות היו בה ... והניחוהו ובאו ערביים ותפסו בה. ... רואה אתה בית זה, ישיבה גדולה היתה בו ... והניחוהו ובאו ערביים ותפסו בו. בתים שלא פסקו מהם תורה ותפילה וצדקה עכשיו ערביים וחמורים מכרכרים בהם. ... כך נחרבים בתיהם של ישראל עד שמניחים אותם ובאים הישמעאלים ומחזיקים בהם. ... שוב מפטפת אני ומקרבת את קצי' (קפה'קפו).

זוע מראש (ימי חייה של תהילה, כפי זנת בידה האפשרות לקבוע בעצמה יידי אמירת מספר רב יותר של 'ימי (קפד).

ז בדכריה של תילי על מספר המלים להיוזרה 'שלא יוציא אדם בזמן מועט אומרת זאת בכעין בדיחה: 'זעכשיו אוציאן, אם אוציאן אני מקצרת את 'תה כלל, כיוון שברור לנו שתהילה את כל הסידורים הדרושים מראש. 'רך בה מצליחה תהילה לבצע את רכה בדיבורים. החכם אומר, 'תהילה זה בה שינוי ומדברת יותר משהיתה הלצה: 'פטפטנית נעשיתי. נשתכחה רים 'תירים' (קצג). לא קשה לתת אליסטי: שימוש בצורות התנהגות קיצוב נכון של האנרגיה שברשותו, השוכב כאן הוא הסמל ולא המסומל: שבהם יש לאדם חופש בחירה נותן שות נתונה: הרשות נתונה רק במה

ובתקצוב מובן לה יפה. היא יודעת שנו. לא במקרה חוזר ביצירה כל-כך קפידה מאוד ללכת ולאשר מדי שנה לה. מדוע? יש מידה קבועה לכל דבר תן לכל בריותיו לפי מידת הצורך, קרב. זכות היא, שנתן הקדוש ברוך קעה) אומרת תילי, וזוהי דרכה לומר

יום השבועי או (מה שנראה סביר יותר, על-דשי. 'ימי' התהילים השבועי הם: יום א: א: יום ה: צ'קו; יום ו: קד'קט; שבת: קכ'קנ. י: יח'כב; ד: כג'כח; ה: כט'לד; ו: לה'לח; א: ס'סה; יב: סו'סח; יג: סט'עא; יד: עב' ח'פט; יט: צ'צו; כ: צד'קג; כא: קד'קה; יט 1-96; כו: קט 97-176; כז: קכ'קלג.

שעל-פי גילה היתה יכולה להיות נכדתה. על רקע נתוני פתיחה אלה תילי היא גיבורה אקסיסטנציאליסטית ממש. בעזרת המטרונום הקוצב את חייה, ספר התהילים שעימו היא מזדהה, היא בוחרת לחיות חיים ארוכים מאוד של עזרה מעשית לנצרכים: 'או שמבקרת חולים או שמכבדת ומרביצה לפני חשוכי מרפא... בין מצוה למצוה היא נכנסת ובאה לביתה ויושבת ומתקנת פוזמקאות ובגדים ליתומים עניים' (קצא). אנו רואים ביצירה באיזו מסירות תילי מטפלת ברבנית הכעוסה ובתינוקות של בית רבן. היא עוזרת לבני האדם הסובלים בעולם הזה ומלמדת אותם לקבל בשמחה את גורלם המר, שממילא אי אפשר לשנותו. זהו סוד שמה: היא החליטה לתת תהילה לאל על כל מה שקורה לה ולא להתאונן לשווא. היא אינה מוותרת ואינה נכנעת, אך אינה מוכנה להיות אומללה. שלא כאותן 'נשים צדקניות... בירושלים שהן מזומזמות כדבורים תפילות ותחנונים' (קפז) ואינן עוזרות לסובלים, תילי למדה לחיות באהבה ובאנושיותה בתוך עולם חסר אהבה וחסר אנושיות ההולך ומתדרדר לפי תוכנית אלוהית קבועה מראש. תהילה איננה יכולה, כמובן, לשנות את העולם ולעשותו טוב יותר; מה שהיא יכולה לעשות הוא לתת לטקסט הקבוע מראש על-ידי אלוהים משמעות אנושית יותר, וכך לעשותו נסבל יותר. דוגמה אחת תספיק: המספר קנה תנור לרבנית הזקנה, ותיכף למותה (חרף מאמציה של תילי) גונב מישהו את התנור. לעובדה מבחילה זו נותנת תילי פירוש נפלא המאפשר לחיות עם הכיעור: 'רואה אתה בני, אמרה תהלה, אדם עושה מצוה, והמצוה עושה מצוה. אתה עשית מצוה באותה ענייה והמצוה עצמה עשתה מצוה באדם אחר שאף הוא מבקש לחמם עצמותיו בקרה' (קצג). תהילה 'מסבירה' את ריצתם הבהולה של בני זמננו כתרגילי ריצה לקראת המשיח, היא דנה לכך זכות את גנב התנור, ומגלגלת זכות גם על שוטר נכזה שבעט בספסל והפיל לארץ את הזקנה שישבה עליו (קפג). כל התודות, התהילות והתשבחות שתהילה נותנת לאל על כל דבר ודבר אינן אומרות, איפוא, מאומה על טיבו של האל, אם כי הן אומרות הרבה על טיבה של תהילה.

בעולם דטרמיניסטי מעין זה כמובן שלא יכול להיווצר שום דבר חדש; כל מה שאפשר לעשות הוא לעכב או לזרז את קצב הבזבוז וההשחחה של מה שקיים. על רקע מטאפיסיקה אנתרופית זו אפשר להבין אחד המוטיבים הבולטים בסיפור, והוא מוטיב הזלזול בכל דבר חדש. כמה מבקרים שכתבו על תהילה עמדו על מוטיב זה, אולם מתוך שלא ראו את הקשרו המטאפיסי לא הבינו את תפקידו בסיפור. נכון שתילי מתייחסת בחשדנות ובביטול מנומס לאמצאות חדשות כגון עט נובע, נייר חדש (קצד) ואוטובוס (קצו), והרבנית מזלזלת, מתוך חוסר נימוס, בתנור המיטלטל (קפב). אבל מוטיב זה רחב הרבה יותר: הוא כולל גם את כל הופעתו של החכם הירושלמי. חכם זה מופיע באור שלילי ביותר ביצירה, וסיבת

היותו מגוחך ונלעג היא לראשונה: 'איני יודע אם גדול העלה לפני את חידושי חכם בשעה שהוא מערה א הכירני? כדי להדגיש את המספר מיד, גם כשהוא א בעצמו ובתורתו ואיננו ק כאילו: אם חכם זה איננו הוא לדעת אם מה שנרא ומעולם? יחס אירוני לחיד גם בפעם הבאה שהוא מו לפני חכם מחכמי ירושלים הרי ירושלים, ואז בא ה 'שוממים הרי ירושלים' מגוחך מפני שהוא מנסה מבין את מה שתהילה חס מודע לה שם עגנון דווקא התחיה' (קצא) הם באמת של אותו אלוף החידושי למספר את בקשתה של מותה אין הוא זוכר לספר אגוצנטרי העיוור לנעשה כיוון שבעולם דטרמי בהקשרים אירוניים בלבד כך אומר המספר על תילי יוצאת בלא מקל ובאותם בקטע של אירוניה אכזריה בראשית מחדש בכל שעו אינן ניטעות, אבל ירושלי דומה היא עלי כחדשה. ויפרשו לנו: ואז בא הקטן כהרי ירושלים השוממים והולכים' (קצ). אם כן בר בה שום דבר: העיר נחו בעולמו: שבכל יום העול

היותו מגוחך ונלעג היא שעיסוקו בחידוש חידושים. כך מופיע הוא בסיפור לראשונה: 'איני יודע אם הכירני אם לא הכירני. מאחר שבכניסתי חידוש חידוש גדול העלה לפני את חידושו. ומחידוש זה לחידוש אחר... כלום אפשר להפסיק חכם בשעה שהוא מערה את חידושו' (קצח-קטט). הקטע פותח ב'איני יודע אם הכירני' כדי להדגיש את הניגוד שבין תילי המעוניינת בכני אדם ומכירה את המספר מיד, גם כשהוא איננו מזהה אותה (קפא), ובין חכם זה המעוניין רק בעצמו ובתורתו ואיננו קשוב לזולת. אולם יש לדבר סיבה נוספת. עגנון אומר כאילו: אם חכם זה איננו מסוגל להכירני אף שכבר ראה אותי בעבר, כיצד יכול הוא לדעת אם מה שנראה לו כחידוש אכן חידוש הוא או שכבר היה מאז ומעולם? יחס אירוני לחידושו של אותו חכם מגלה עגנון (עגנון, ולא המספר) גם בפעם הבאה שהוא מופיע בסיפור. המספר אומר 'מה טוב ומה נעים לשבת לפני חכם מחכמי ירושלים וללמוד ממנו תורה' ומדמה את חוכמתו לגוונים שעל הרי ירושלים, ואז בא ההמשך האירוני כתיאור, שהוא כאילו שלא לעניין: 'שוממים הרי ירושלים' (קצ); כלומר אף חוכמתו של החדשן שוממה. החכם מגוחך מפני שהוא מנסה לחדש בעולם דטרמיניסטי. ברוב חוכמתו אין הוא מבין את מה שתהילה חסרת ההשכלה מבינה היטב. באירוניה שחדשן זה אינו מודע לה שם עגנון דווקא בפיו סיפור המראה ששמות הנראים כ'המצאת דור התחיה' (קצא) הם באמת שמות ישנים נושנים. יש לשים לב לכך שהאגוצנטריות של אותו אלוף החידושים המדומים מגיעה עד כדי כך שהוא שוכח למסור למספר את בקשתה של תילי (הבקשה היחידה שזו ביקשה אי פעם!) וגם על מותה אין הוא זוכר לספר לו מדעתו. המסר של עגנון הוא, איפוא, שרק שוטה אגוצנטרי העיוור לנעשה סביבו יכול לחשוב שניתן לחדש משהו בעולמו. כיוון שבעולם דטרמיניסטי לא ייתכן כל חידוש, מופיע הביטוי 'חדש' בהקשרים אירוניים בלבד; כלומר ה'חידוש' היחידי שבאפשר הוא ירידה וניווון. כך אומר המספר על תילי: 'אם איני טועה נתחדש בה דבר, שכל הימים היתה יוצאת בלא מקל ובאותם הימים היתה נשענת על מקל' (קצ). מיד לאחר מכן, בקטע של אירוניה אכזרית במיוחד, הוא מוסיף: 'המחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית מחדש בכל שעה את עירו. בתים חדשים אינם נבנים, נטיעות חדשות אינן ניטעות, אבל ירושלים עצמה מתחדשת והולכת. כל אימת שאני נכנס לעיר דומה היא עלי כחדשה. אינני יודע מה חידושיה. יבואו המפרשים הגדולים ויפרשו לנו'. ואז בא הקטע על 'המפרש הגדול', החכם הירושלמי שחידושו הם כהרי ירושלים השוממים שכל מה שעליהם 'באות האומות בזו אחר זו ומחריבים והולכים' (קצ). אם כן ברור מה מתחדש בירושלים למרות שלא נבנה ולא ניטע בה שום דבר: העיר נחרבת והולכת. זה מה שמחדש האל בטובו בכל יום בעולמו: שבכל יום העולם חרב קצת יותר, מנוון קצת יותר, מבוזבז קצת יותר.

זל רקע נתוני פתיחה אלה תילי היא : המטרונום הקוצב את חייה, ספר לחיות חיים ארוכים מאוד של עזרה זו שמכבדת ומרביצה לפני חשוכי ; לביתה ויושבת ומתקנת פוזמקאות ביצירה באיזו מסירות תילי מטפלת א עוזרת לבני האדם הסובלים בעולם אם המר, שממילא אי אפשר לשנותו. ל על כל מה שקורה לה ולא להתאונן - אינה מוכנה להיות אומללה. שלא ומזמות כדבורים תפילות ותחנונים' לחיות באהבה ובאנושיותה בתוך גתדרדר לפי תוכנית אלוהית קבועה את העולם ולעשותו טוב יותר ; מה ידע מראש על-ידי אלוהים משמעות :מה אחת תספיק : המספר קנה תנור ה של תילי) גונב מישהו את התנור. המאפשר לחיות עם הכיעור : 'רואה מצוה עושה מצוה. אתה עשית מצוה באדם אחר שאף הוא מבקש לחמם את ריצתם הכהולה של בני זמננו י זכות את גנב התנור, ומגלגלת זכות ין את הזקנה שישבה עליו (קפג). כל ותנת לאל על כל דבר ודבר אינן אם כי הן אומרות הרבה על טיבה של

יכול להיווצר שום דבר חדש ; כל מה זבזבוז וההשחתה של מה שקיים. על : אחד המוטיבים הבולטים בסיפור, בקרים שכתבו על תהילה עמדו על זו המטאפיסי לא הבינו את תפקידו :יטול מנומס לאמצאות חדשות כגון :הרבתית מזלזלת, מתוך חוסר נימוס. ב הרבה יותר : הוא כולל גם את כל צ באור שלילי ביותר ביצירה, וסיבת

זהו העולם המתנוון והמתפורר לנגד עינינו בכל יום תמיד על-פי תוכניתו הקבועה מראש של האל.

עולמה של תילי דומה איפוא דמיון רב לעולמו של קוהלת: זהו עולם שבו 'מה-שהיה הוא שיהיה ומה-שנעשה הוא שיעשה, ואין כל-חדש תחת השמש. יש דבר שיאמר "ראה-זה חדש", הוא כבר היה לעולמים' (א 9-10). תוכניתו הקשוחה של האל עושה כל תכנון אנושי למגוחך: האיש שאביה של תילי השיאה לו לאשה משום שהיה מתנגד, נעשה חסיד; ושרגא שנדחה על-ידי אביה משום שהיה חסיד, נעשה מתנגד. אין דרך לאדם אלא לשמוח בכל מה שבא עליו מידיו של גנב, שוטר מנדאטורי, או אל קנא; 'ידעתי כי כל-אשר יעשה האלוהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע; והאלוהים עשה שיראו מלפניו' (ג 14). תילי תופסת את הסיטואציה הקיומית של האדם כקוהלת: 'כי האלוהים בשמים ואתה על-הארץ על-כן יהיו דבריך מעטים' (ה 1).

[ג]

כדי להבין את הקשר בין הנושאים שנידונו לעיל, הנושא הארוטי שנידון בסעיף הראשון והנושא התיאולוגי שנידון בסעיף השני, עלינו להרחיב קצת את היריעה. אם נתבונן במכלול יצירתו של עגנון יתברר לנו כי הנושא של תהילה נפוץ בו ביותר: סיפור אחר סיפור חוזר לנושא זה של זיווג ראשון שהופר, ועם הפרתו ניטל טעמו של עולם; הזיווג השני, אם בא, אפילו ראוי והוגן הוא מצד עצמו, אינו יכול לעלות יפה. עלילה זו היא תמונת יסוד בתפיסת עולמו של עגנון ובפואטיקה שלו, ובלי להכירה, נדמה לי, אי אפשר להבין את יצירתו. יצירות בולטות אחרות של עגנון שעלילתן בנויה בעיקרה על הנושא של 'תהילה' הן 'עגונות'⁸, 'זהיה העקוב למישור', 'אגדת הסופר', 'בדמי ימיה', 'סיפור פשוט', 'שבועת אמונים', 'גבעת החול', 'פרנהיים', 'פנים אחרות', 'הרופא וגרושתו', 'חופת דודים', 'ולא נכשל', 'תמול שלשום', ואחרות. אינני רוצה לשאול שאלות פסיכולוגיות על מקורה של אותה חוויית יסוד שכוחה היה רב כל כך עד שעיצבה את עולמו של עגנון; אבל לחווייה זו יש פן תיאולוגי שאסור להתעלם ממנו. שמו של האהוב הראשון ביצירה שלנו הוא שרגא, כלומר, נר. ב'עגונות' שמו

8 לא לחינם נטל עגנון את שמו מן הסיפור 'עגונות', שהוא סיפור המוקדש כולו לנושא זה שלנו. בסיפור 'עגונות' אין עגונות כלל; שתי הנשים שבסיפור, דינה ופרדלי, הן 'עגונות' רק במובן זה שאהבתן הראשונה נלקחה מהן, ושתיהן נישאו לגברים אחרים. מאלפת היא העובדה שעגנון משתמש במונח טכני מובהק, המונח 'עיון', כדי לציין תמונה בסיסית זו המתארת את אובדנו של האהוב הראשון, אובדן היוצר מציאות פגומה שאינה בת תיקון עולמית.

של האהוב הראשון הזה ה-
בסיפורו של עגנון 'הנדה'
של המגרש (אידילי) ונ
אוריאל; בנדודיהם אוב
ב'אגדת הסופר' נר הוא ה
טובלת היא באור גדול: 'ע'
וכשם שפניה האירו כך
רמזים אלה ואחרים כיוצא
דומה לו, מזכירים כמובן
ומתוק ומופלא שנוצר ביו
נתעלם האור במוצאי שבו
של תהילה את ה'תנאים'
אותה האורה שבראת ביו
ועד סופו. כיוון שלא פסק
התחיל משמש החושך ונ
ארוטית, נמנע מאיתנו. ד
ראויים להשתמש בו¹⁰ הי
מרכזי בתורת הצדיק שב
הצדיק עם ספירת יסוד ('
שדרכו מושפע השפע הא
נראה לי שצירוף זה של נ
האדמו"ר, כלומר הצדיק
שכירת הכלים, בנוי על תו
למשמעות הרומנטית.
גרשום שלום עמד על
הגנוז וספיחיו, המתקרבי
סמלים כאלה עשויים, גם
השונה מאלוהי האצילות
מן הדיכוטומיה הזאת שב
היא רחוקה מתפיסה גנוי
מנוד ראש; אבל דומני ש

9 ירושלמי, ברכות ח.

10 ראה חגיגה יב, א; ברא

של האהוב הראשון הזה הוא בן אורי, שרגא מגורש מן העיר מפני שהוא חסיד; בסיפורו של עגנון 'הנדח' מגורש רב החסידים מן העיר ובשל חטא זה מתים בתו של המגרש (איידילי) ונכדו (גרשום); שמו של הצדיק המגורש הוא רבי אוריאל; בנדודיהם אומרים אוריאל וחסידיו פסוקי אהבה משיר השירים. ב'אגדת הסופר' נר הוא המביא את מרים לרפאל הסופר. ערב מותה של תהילה, טובלת היא באור גדול: 'כל הימים היו פניה מאירים, אותו היום האירו כפליים. וכשם שפניה האירו כך האיר חדרה. אבני הרצפה מצוחצחות היו...' (קצו). רמזים אלה ואחרים כיוצא בהם על האור שהוא הזיווג הקדמון והאמיתי שאין דומה לו, מזכירים כמובן לקורא העברי את סיפור האור הקדמון. שהיה אור גדול ומתוק ומופלא שנוצר ביום הראשון לבריאה, ואחר-כך נגזז. לפי כמה מקורות נתעלם האור במוצאי שבת, עם תחילת ימי החול; ואכן במוצאי שבת קרע אביה של תהילה את ה'תנאים' והביא קץ לשבת האורה של תהילה: 'לו שעות שמשא אותה האורה שבראת ביום הראשון והיה האדם הראשון מביט בו מסוף העולם ועד סופו. כיוון שלא פסקה האורה החל העולם כולו משורר. כיוון שיצאת שבת התחיל משמש החושך ובא'.⁹ אור קמאה זה, אור של שמחה מיסטית ושמחה ארוטית, נמנע מאיתנו. הכמיהה לאור הגנוז, אור שבעת הימים שלא נמצאו ראויים להשתמש בו¹⁰ היא מוטיב מרכזי בתולדות המיסטיקה היהודית, והיא ציר מרכזי בתורת הצדיק שבחסידות. ב'זוהר' ובספרות הקבלית שלאחריו מזוהה הצדיק עם ספירת יסוד ('צדיק יסוד עולם') המסומלת באיבר המין הזכרי כיוון שדרכו מושפע השפע האלוהי לספירת מלכות (השכינה) ולעולם התחתון בכלל. נראה לי שצירוף זה של מוטיבים אצל עגנון: האהוב הראשון (שרגא, בן אורי), האדמו"ר, כלומר הצדיק (אוריאל, שרגא) והאור הקדמון של העולם שלפני שבירת הכלים, בנוי על תורה קבלית שמשמעותה התיאולוגית קשורה קשר אמיץ למשמעותו הרומנטית.

גרשום שלום עמד על המגמה הרדיקאלית מבחינה דתית הטמונה בסמל האור הגנוז וספיחיו, המתקרבים לתפיסה דואליסטית (גנוסטית, מניכאית) של האל. סמלים כאלה עשויים, גם בנוסח מתון, להביא לראיית אלוהי התורה כדמיורגוס השונה מאלוהי האצילות שכולו אור. נראה לי שתפיסת עולמו של עגנון מושפעת מן הדיכוטומיה הזאת שבין האור המתוק הגנוז והאל הנגלה המדכא, ועל כן אין היא רחוקה מתפיסה גנוסטית ממש. דברי אלה עשויים לעורר תמיהה, אם לא מנוד ראש; אבל דומני שהתנגדות זו מקורה ביחס לא רציני לאמונתו של עגנון.

9 ירושלמי, ברכות ח.

10 ראה חגיגה יב, א; בראשית רבה יז, ז ועוד הרבה מאוד.

נו בכל יום תמיד על-פי תוכניתו לעולמו של קוהלת: זהו עולם שבו נשה, ואין כל-חדש תחת השמש. יש זיה לעולמים' (א 9-10). תוכניתו החך: האיש שאביה של תילי השיאה ושרגא שנדחה על-ידי אביה משום לא לשמוח בכל מה שבא עליו מידיו זו כי כל-אשר יעשה האלוהים הוא יע: והאלוהים עשה שיראו מלפניו' ז של האדם כקוהלת: 'כי האלוהים מעטים' (ה 1).

ציל. הנושא הארוטי שנידון בסעיף זה, עלינו להרחיב קצת את היריעה. לנו כי הנושא של תהילה נפוץ בו זיווג ראשון שהופר, ועם הפרתו אפילו ראוי והוגן הוא מצד עצמו, ת יסוד בתפיסת עולמו של עגנון י אפשר להבין את יצירתו. יצירות עיקרה על הנושא של 'תהילה' הן 'פר', 'בדמי ימיה', 'סיפור פשוט', 'פנים אחרות', 'הרופא וגרושתו', אחרות. אינני רוצה לשאול שאלות שכוחה היה רב כל כך עד שעיצבה תיאולוגי שאסור להתעלם ממנו. שרגא, כלומר, נר. ב'עגונות' שמו

זו: שהוא סיפור המוקדש כולו לנושא זה שים שבסיפור, דינה ופרדלי, הן 'עגונות' תיהן נישאו לגברים אחרים. מאלפת היא זנח 'עיון', כדי לציין תמונה בסיסית זו היוצר מציאות פגומה שאינה בת תיקון

אינני מתכוון אך ורק ליצירות כגון 'תהילה' או 'תמול שלשום'¹¹ שהאל איננו מופיע בהן כטוב ומיטיב; יש גם דוגמאות מפורשות יותר. לראיה אביא סיפור הקרוב ל'תהילה' מבחינת נושאו: הסיפור 'לפנים מן החומה'.

'לפנים מן החומה', כמו הסיפור הדומה לו 'עם כניסת היום' בו מופיעה הנפש כבתו של המספר, הוא סיפור אלגורי במוצהר. בראשית הסיפור רומז המספר שלאחריה בת לווייתו היא 'ממש בלא גוף' (6) ובסיומו הוא אומר בפירוש, 'בת לויתי זו הנשמה' (49). מיהו אביה של לאה, כלומר, של הנשמה? המספר אומר עליו ש'בעל יכולת הוא וידו כל יכולה' (6); 'לפנים' בית גדול היה לו בעיר לפנים מן החומה' (שם). כשהחלה לאה ללמוד תורה 'את האותיות הראשונות חקק הוא לה באצבעו על האבנים' (8). המספר אומר ללאה, 'כמה טובות השפיע אביך עליהם כל הימים שהיה דר ביניהם ומה עשו הם, עשו שיעקור דירתו מהם ועכשיו מיום שהניח את מקומו העיר יורדת ירידה אחר ירידה' (39). 'מה טעם עקר אביך דירתו מהם?' ולאחריה משיבה, 'בהבליהם הכעיסוהו' (שם). ולהלן: 'כלום אין אביך מבקש לחזור? השיבה לאה ואמרה, בכל עת ובכל שעה... חזרתי ושאלתי, מי מעכב? אמרה לאה, מי מעכב? הם מעכבים' (40). הסיפור גדוש מבטאים מעין אלה, המעידים כמאה עדים שמדובר כאן באלוהי ישראל. ואכן אם אין שמים לב יותר מדי ניתן לקרוא את הסיפור כאלגוריה פשטנית המשמשת לביטוי עמדה דתית אורתודוקסית. אבל פירוש זה אינו נכון. זה שלא קוראת לו אבא אינו אביה כלל; אביה האמיתי של לאה 'נפטר מן העולם', ואז 'לקחה אוהבו של אביה לו לבת' (6) וגידלה בביתו שבירושלים לפנים מן החומה. אביה האמיתי של הנשמה עזב את העולם ('נפטר מן העולם' נאמר, לא 'מת') ונשאר אלוהי ישראל אפטרופוס עליה. אך אל זה איננו אל טוב: 'כי לא נשא אותי אביה עקב אשר הלאתי... לא יתנני אביה לבוא אל הבית' (48). מהו חטאו של המספר? ויהי בשכבה ואראה את ראשה ואת מצחה ואת שפתיה המלאות והרכות. ואשים פי על פיה ושפתי על שפתיה. והיא לא השיבה לי נשיקה על נשיקתי, רק בעיניה הביטה בי כאילו ביקשה לדעת מה פני האיש אשר העיז לעשות כן. נפל רוחי ושחה עלי נפשי. רואה הייתי את שנינו כשני ריעים שלא מתפרשים וכיון שדבק פי בפיה לא מצאה בנשיקתי חוץ מהבטה של סקרנות' (49). מיהו אפוא המספר, בן לווייתו של הנשמה? 'בן לווייתו של הנשמה זה הגוף שנעשה נרתיק לנשמה ואני הוא הגוף' (50). כיוון שנשק הגוף לנשמה 'ועשיתי אותו מעשה עמדה ופירשה ממני'

¹¹ 'פניו השחירו, עיניו נסתכרו כזכוכית, לשונו נתנפחה ככותבת הגסה. צמאון קשה היה חונקו ומחנקו. נטל מים לשתות, נדמה לו שמשלחת כלבים קטנים מרקדים במים. (ואף הוא, כך היו הבריות מספרים, התחיל נובח ככלב). לבסוף נשתתקו שרירי גופו ושרירי פניו. לבסוף נשתתקו שרירי לשונו ושרירי עיניו. לבסוף פלט את נפשו הכואבת והשיב רוחו לאלקי הרוחות שאין לפניו לא צחוק ולא קלות ראש' ('תמול שלשום', עמ' 605).

(שם). כלומר הנשמה, חנן הגוף כשהוא מנסה לעשו עוד דוגמה אחת. בס 'תהילה', מוטיב הזיווג הו בחייו, ונערה זו היא בת נשיקה ראשונה היתה שני ראשונה היתה, נשיקת בת וחסד, שאיש ואשה חיים הכל אתי שפיר: ראינו כן שלה קשורה למוטיב הזי צעירה זו מופיעה בסיפור צעיר יוצרת קירבה גופני כאילו מעתה נמסר חוש ו התחיל אף לבי רועד'. (נ מופלא כרוך בהעזה לו היהודית הממוסדת, איסו עבודה זרה (אותו גבר הוא בעולמו של הקב"ה. בעו מדעתם. מוטיב הפעין, הפסכו מבקרים אחדים. הרי כמ הרבה; 'אותו מת לא ה: לחיים. לחיים ולא לחיים ולא הגיע' (רא); הבת הו הרבנית הרטננית היא מעי גדושה בתחליפים, כגון ' שהיא תחליף לירושלים ' של בלפור ומשלחת בנו: מוטיב זה אינה מתבררה והזיווג הראשון. העולם יודעת כיצד לחיות עם ז

תהילה החליטה למות בהחלטיות גמורה היא

(שם). כלומר הנשמה, חניכתו של אלוהי ישראל הקפדן והמחמיר, עוזבת את הגוף כשהוא מנסה לעשות בה 'אותו מעשה', מעשה של אהבה. עוד דוגמה אחת. בסיפור 'הנשיקה הראשונה' נזקק עגנון למוטיב של 'תהילה', מוטיב הזיווג הראשון והמופלא. גיבור הסיפור מנשק נערה לראשונה בחייו, ונערה זו היא בת הזקונים של צדיק נערץ, הצדיק מליקובץ. 'נשיקה זו נשיקה ראשונה היתה שנשקתי אני לנערה. וקרוב בעיני שאף נשיקתה נשיקה ראשונה היתה, נשיקת בתולים שאין עמה מכאוב אלא טובה וברכה וחיים וחן וחסד, שאיש ואשה חיים בהם עד זקנה ושיבה' ('פתחי דברים', 161). עד כאן, הכל אתי שפיר: ראינו כבר שהחסידות על נטייתה המיסטית ואהבת השמחה שלה קשורה למוטיב הזיווג הראשון, מוטיב האור הגנוז אצל עגנון. אבל בת צעירה זו מופיעה בסיפורנו ככומר צעיר. משיכתו של המספר אל אותו כומר צעיר יוצרת קירבה גופנית ביניהם לפני שהמספר יודע מיהו: 'קרבתו פי לפיו כאילו מעתה נמסר חוש השמע לפה. הגביה את ראשו וראיתי שלבו היה רועד. התחיל אף לבי רועד'. (שם, 160). הווה אומר, מימוש של אותו זיווג ראשון מופלא כרוך בהעזה להתגבר על האיסורים הבסיסיים ביותר של האמונה היהודית הממוסדת, איסור גילוי עריות (מגע גופני של גבר עם גבר) ואיסור עבודה זרה (אותו גבר הוא כומר נוצרי). ההנאה מן האור הראשוני היא חטא מוות בעולמו של הקב"ה. בעולם זה נגנוז האור, ואלה הנכספים אליו עשויים לצאת מדעתם.

מוטיב הפעין, הפסבדו, התחליף, הוא מוטיב בולט ב'תהילה' ועמדו עליו מבקרים אחדים. הרי כמה דוגמאות: 'ריחם עליו השם יתברך, אבל לא לימים הרבה'; 'אותו מת לא היה מת, אבל מטורף וחמנא ליצלן'; 'בקושי החזירוהו לחיים. לחיים ולא לחיים ארוכים'; 'לאחר שתי שנים הגיע אחיו למצוות, הגיע ולא הגיע' (רא); 'הבת הגיעה לחופה ולא הגיעה'; היא מטורפת ואינה מטורפת. הרבנית הרטננית היא מעין נכדה לתהילה: המספר הוא מעין נכד לרבנית. היצירה גדושה בתחליפים, כגון עט התמיד שהוא תחליף מפוקפק לנוצה, נחלת שבעה שהיא תחליף לירושלים שלפנים מן החומה (קפט), אנגליה שינתנה לנו דקלרציה של בלפור ומשלחת בנו את פקידיה לבטלה' (קפג), וכן עוד. אולם משמעותו של מוטיב זה אינה מתבררת לנו עד שאנו רואים שהוא סניף למוטיב האור הגנוז והזיווג הראשון. העולם הזה הוא עולם של תחליף; תהילה יודעת זאת, והיא יודעת כיצד לחיות עם עובדה בלתי נסבלת זו. זהו סוד קיסמה.

[ד]

תהילה החליטה למות במועד מסוים וקיימה את החלטתה, בכך אין ספק. בהחלטיות גמורה היא אומרת לסופר החברא קדישא, 'אם עדיין יש לי שנים

או 'תמול שלשום'¹¹ שהאל איננו פורשות יותר. לראיה אביא סיפור 'פנים מן החומה'.

'עם כניסת היום' בו מופיעה הנפש זר. בראשית הסיפור רומז המספר זיומו הוא אומר בפירושו, 'בת לויתי י, של הנשמה? המספר אומר עליו 'בית גדול היה לו בעיר לפנים מן ת האותיות הראשונות חקק הוא לה', 'כמה טובות השפיע אביך עליהם ו שיעקור דירתו מהם ועכשיו מיום זה' (39). 'מה טעם עקר אביך דירתו' (שם). ולהלן: 'כלום אין אביך ובכל שעה... חזרתי ושאלתי, מי (40). הסיפור גדוש מבטאים מעין 'הי ישראל. ואכן אם אין שמים לב פשטנית המשמשת לביטוי עמדה זה שלא קוראת לו אבא אינו אביה ס', ואז 'לקחה אוהבו של אביה לו החומה. אביה האמיתי של הנשמה לא 'מת' ונשאר אלוהי ישראל כי לא נשא אותי אביה עקב אשר (41). מהו חטאו של המספר? 'יהי זה המלאות והרכות. ואשים פי על יקה על נשיקתי, רק בעיניה הביטה יד לעשות כן. נפל רוחי ושחה עלי מתפרשים וכיון שדבק פי בפיה לא מיהו איפוא המספר, בן לווייתה: שנעשה נרתיק לנשמה ואני הוא 'אותו מעשה עמדה ופירשה ממני'

נפחה ככותבת הגסה. צמאון קשה היה לחת כלבים קטנים מרקדים במים. (ואף לבסוף נשתתקו שרירי גופו ושרירי פניו. ואף פלט את נפשו הכואבת והשיב רוחו ראש' ('תמול שלשום', עמ' 605).

לחיות הריני נותנך¹² לך ולכל מי שחפץ חיים. הא לך החוזה, חתום עליו (רו), ובאותו יום היא מתה. ברור מדוע החליטה תהילה למות: אין היא רוצה ליפול למעמסה על אחרים כשכל חייה היו חיים של עזרה לזולת. שעון-התהילים שלה מודיע לה שקיצה קרב, והוא הדין בשעונה הכספית ושעונה הביולוגי. אך מדוע בחרה למות במועד זה, כלומר בראש חודש, בגיל מאה וארבע שנים?

תאריך ראש החודש הוא מוכן מאוד, שהרי בערב ראש חודש אומרים תפילת יום-כיפור קטן ויש נוהגים בו תענית ותחנונים והיטהרות. אם 'יום' התהילים שנהגה תהילה לקרוא היה התהילים החודשי, מה שסביר להניח, הרי ערב ראש חודש השלימה את קריאת התהילים. יתירה מזו, ראש חודש הוא מועד שיש בו דינים מיוחדים לנשים יראות-שמים, שמנהג ישן הוא שאין נשים (נשים בלבד) עושות מלאכה בראש חודש. נמצא שראש חודש הוא תאריך מתאים לפרישתה של תהילה מן העולם הזה. ואמנם כך אומרת תהילה כשהמספר אומר שיבוא אליה למחרת היום: 'איזה יום הוא מחר? ערב ראש חודש. ערב ראש חודש יפה לאותו דבר' (קצו). ביטוי זה בפיה הוא אירוני במובהק, כיוון שהנמען סבור שהדוברת מתכוונת לומר שהוא יפה לכתיבת המכתב, בעוד שכוונתה ב'אותו דבר' היא למותה.

אך מדוע בחרה למות בגיל זה דווקא? עגנון מוסר פעמיים את גילה של תילי, מאה וארבע, פעם מפי החכם (קצא) ופעם מפייה שלה (קצח), ועל כן מן הסתם זהו פרט חשוב שיש לשים אליו לב. משום שתהילה ראתה לזהות את עצמה ואת גורלה עם ספר התהילים, כמדומה שאנו צריכים לחפש את משמעותו של המספר מאה וארבע בפרק המתאים בתהילים ובשימושו הפולחני. ואכן, מזמור ק"ד הוא המזמור 'ברכי נפשי' שאומרים בראש חודש. אם נרצה לסכם את מהותה של תילי ואת יחסה לעולם ולאֵלֹהִים לא נמצא סיכום תמציתי וקולע יותר מאשר צמד מלים אלה שהיא עשתה אותו לתורת חיים: 'ברכי נפשי'. יתירה מזו, בתלמוד (פסחים ק"ז א) יש דיון בשאלה האם המלה 'הללויה' (שעל-פי הנוסח שבידינו) נועלת את פרק ק"ד ושם היא גם מופיעה לראשונה בספר התהילים) אכן שייכת לפרק זה, או שהיא שייכת לראשית הפרק הבא. באותו דיון נקרא ספר התהילים בשם 'תילי'.

הקאטאקליזם של ניתוקה משרגא מחלק את חייה של תילי לשתי חטיבות: עד גיל אחת-עשרה, ומגיל אחת-עשרה ואילך. בשתי הפעמים שהיא מוסרת את גילה, לחכם ולמספר, היא מפרידה בקפדנות בין שתי התקופות הללו: 'בת תשעים שנה ואחת עשרה שנה אנוכי' (קצא)¹³. נמצא שמבחינה חשובה המועד

12 צ"ל: 'נותנתך'.

13 כך נוהג גם הישיש ב'השנים הטובות' המחלק את גילו לתשעים שחי בארץ ולשבע עשרה השנים שחי בחוץ לארץ, כאילו אינם אותם חיים, ואומר על עצמו שהוא בן תשעים.

בו החליטה למות הוא תשעים ושלוש שנים לאחר קריעת התנאים. מה אומר לה מספר זה? מזמור צ"ג בתהילים הוא מזמורו של יום השישי והוא התפילה האחרונה הנאמרת בקבלת שבת, כלומר, הוא מסמן בדיוק את סיומם של ימי החול וכניסת השבת. אם מותה של תילי היא ויתור על ימי החול של העולם הזה, ייתכן שהבחירה במספר שנים כמספרו של המזמור הזה מתאימה לציין את פרישתה אל המעון שהכינה לה בהר הזיתים. מזמור קצר זה כולו עניינו במים (נשאו נהרות יי נשאו נהרות קולם, ישאו נהרות דכים, מקולות מים רבים, אדירים משברי ים, אדיר במרום יי) המהללים את האל, ועל כן אף מצד תוכנו קרוב הוא לתהילה המסומלת בסיפור זה במים – החל בתיאור פח המים שהיא נושאת בפגישה הראשונה עם המספר וכלה בתיאור 'שיירי המים שטיהרו בהם את תהלה' (רו) הנועל את הסיפור.

עוד מזמור אחד בתהילים חשוב לעלילת סיפורנו, מזמור ס"ה, שהוא המזמור היחיד שמצטטת תילי בסיפור. (היא אומרת, 'אשרי בתחר ותקרב ישכן חצריך') (קפו). כמו הפתיחה 'ברכי נפשי' שניתן לראותה כמוטו של תהילה, כך ניתן לראות גם את פתיחתו של מזמור ס"ה כמביע בצמצום גמור את פילוסופיית החיים שלה הכרוכה בשמה: 'לך דומיה תהילה'. תהילתו של האל היא בכך שבני האדם מדוממים נפשם לפניו. תילי עושה את עצמה, את כל כולה, לפרק בתהילים, וגוזרת על עצמה דומייה כדי שתוכל לחיות לפני האל בירושלים שהיא עירו וחצרו. בכך מצטרפת תהילה לשורה ארוכה של גיבורי עגנון שהספר מעקר את חייהם וממיתם בעודם בחיים, גיבורים שאינם יכולים להתקיים בעולם רע זה אלא בבחינת הערת שוליים לספר. הספר כתחליף לחיים או כאויב להם הוא מוטיב מרכזי ביצירת עגנון כולה, מבקרים רבים עמדו עליו, ואין בדעתי להידרש לו כאן. אינני רוצה לומר אלא דבר אחד, שלמיטב ידיעתי לא ניתנה לו עד כה תשומת הלב מחמת הבנאליות האידאליסטית המקובלת של דמותה של תילי: ביסודו של דבר תילי אינה שונה בהרבה, למשל. ממרים ב'אגדת הסופר', שספר התורה נטל את חייה ותפס את מקומה. כדי שתילי תהפוך לתהילה, כלומר לפרק תהילים, היה עליה 'להיטהר' היטהרות יסודית מאוד ולהפוך מבשר ודם למין מלאך אלוהים. פעמיים ביצירה (קעח, קצז) מושווית תילי למלאך, והמספר מדמה פעמיים את חדרה של תילי ל'חדר תפילה' (קצב); מה שהופך את תילי עצמה למעין ספר תורה, או ספר תהילים. תילי היתה מוכנה לשלם מחיר זה כגיבורים אחרים של עגנון, כדי שלא תצא מדעתה מחמת ייסורים מרים. אבל תילי היא אשה אוהבת ואיננה מלאך, ועגנון אומר זאת מיד בראשית היצירה: אין הנשים יכולות להידמות למלאכים. נראה לי שזהו שבת גדול בפיו של עגנון: תילי אינה מגיעה למדרגתה מתוך התפשטות הגשמיות ומתוך ויתור, אלא מתוך התעקשות מוחלטת, שחינניותה אינה מחלישה את תוקפה, על הערכים שהיא

הא לך החוזה, חתום עליו' (רו), תהילה למות: אין היא רוצה ליפול עזרה לזולת. שעון-התהילים שלה נכספי ושעונה הביולוגי. אך מדוע בגיל מאה וארבע שנים? בערב ראש חודש אומרים תפילת יום והיטהרות. אם יום' התהילים מה שסביר להניח, הרי ערב ראש חודש, ראש חודש הוא מועד שיש בו 'שן הוא שאין נשים (נשים בלבד) ידש הוא תאריך מתאים לפרישתה ת תהילה כשהמספר אומר שיבוא ראש חודש. ערב ראש חודש יפה עני במובהק, כיוון שהנמען סבור המכתב, בעוד שכוונתה ב'אותו

ן מוסר פעמיים את גילה של תילי, זיה שלה (קצח), ועל כן מן הסתם תהילה ראתה לזהות את עצמה ואת לחפש את משמעותו של המספר או הפולחני. ואכן, מזמור ק"ד הוא ש נרצה לסכם את מהותה של תילי תמציתי וקולע יותר מאשר צמד ברכי נפשי'. יתירה מזו, בתלמוד הלוייה' (שעל-פי הנוסח שבידינו שונה בספר תהילים) אכן שייכת באותו דיון נקרא ספר תהילים

חייה של תילי לשתי חטיבות: עד ישתי הפעמים שהיא מוסרת את בין שתי התקופות הללו: 'בת נמצא שמבחינה חשובה המועד

יילו לתשעים השנים שחי בארץ ולשבעי חיים, ואומר על עצמו שהוא בן תשעים.

מאמינה בהם. יש לה סגולה נפלאה החסרה לסופרים, לחוקרי המלבושים, הפיוטים, האצות והקדמוניות, לחוקרי הלשון והטבע, לתלמידי החכמים הממיתים עצמם באוהלה של תורה, לחוקרי תולדות ממלכות ביזנטיון גומלידתא וגרמניה, ולכל שאר עבדי הספר המאכלסים בשפע גדול את דפיה של יצירת עגנון: יש בה אהבת אדם ואהבת אלוהים אמיתית, אף ששתי אהבות אלה, כך עולה מתוך הסיפור כולו, הצדקתן סובייקטיבית בלבד. 'היאך מניחים מקומות קדושים שכאלו ויהודים כשרים שכאלו?' (רה), שואלת תילי לפני מותה. כך נוצרת הדמות הנפלאה של תהילה: אדם המתחפש לספר קודש כדי שיוכל להתקיים בעולמו הרע של הדמיורגוס ולא לאבד את אנושיותו.

השם שנתן עגנון לגיבורתו זו הוא מוצלח במיוחד. 'תילי' הוא קיצור מקובל בארצות הדוברות גרמנית ואנגלית לשם 'מתילדה', ואין ספק שזה הוא שמה המלא של גיבורת סיפורנו.¹⁴ מקורו של השם 'מתילדה' הוא גרמאני עתיק, ופירושו 'גיבורת מלחמה'. קשה למצוא שם 'גויי' יותר משם זה, שמקורו לא בעולם התנ"ך אלא במיתולוגיה הנורדית. אכן, היתה תקופה בחייה של תילי שבה התרבות הגרמנית היתה חשובה לה מאוד: היא מציינת ש'אפילו האומות שמלגלים עלינו שאנו מדברים בלשון עלגים, משבחים היו את בתי שהיא מדברת בלשונם כטובים שבהם' (רג). אספקט כלל אנושי זה בחייה של תילי לא נעלם עם השינוי בחייה (מאשת עסקים לאשה צדקנית) אלא נספג לתוך הווייתה, שכן שמה העברי, 'תהילה', כאילו כולע את שמה הלועזי ולא נודע כי בא אל קרבו. כפי שהזכרתי, ספר תהילים נקרא בגמרא 'תילים' וגם סתם 'תילי'; תילי יכולה היתה איפוא לעבור לגלגולה החדש כפרסוניפיקציה של ספר התהילים אף בלא לשנות את שמה. עגנון הצליח כל כך בתחפושת זו ובהעלמתה של תילי, היא מתילדה, האישה הלוחמת, בתוך דמות הצדקת הירושלמית, עד שרבים ממפרשי הסיפור היו סבורים ש'תילי' הוא קיצור של 'תהילה' ולא שם בפני עצמו, למרות שבסיפור נאמר במפורש ש'תהלה הוא שם הקודש של תילי' (קצא).

[ה]

הסיפור 'תהילה' הוא הימנון לאהבה, לאנושיות, ולאמונה, בתוך עולם שבו השכל הישר אומר שאין למידות אלה כל מקום. בשום יצירה אחרת מיצירותיו לא הביע עגנון בצורה נחרצת כל-כך את אמונתו הפאראדוקסאלית, אך העזה, בכוחם של ערכים אלה לתת יופי ומשמעות לחיים בלא להתחשב בתקפותם

¹⁴ אחת הגיבורות ברומאן 'חנותו של מר לובלין' של עגנון היא הגברת מטילדה זלצמן, הנקראת לעתים קרובות גם 'תילי' (ראה עמ' 82 ואילך).

האובייקטיבית. עגנון החל א שירה בתוך רבות מיצירותי מעוטי ערך, קלושים מאוד בטוחים אם לא באו ביצירו השירים היחיד שהוא בעל ע. בכחבי עגנון עוד יצירה כז' ונעלים לגבורת הרוח.

הנה השיר המופיע ביצירה

זקנה אחת היתה

זקנה נאה שכמו

לא ראייתם מימי

צדקת היתה

וחכמה היתה

וחיננית היתה

וענוותנית היתה.

אור עיניה חסד

וקמטי פניה ברכ

אלמלא שאין הנ

הייתי מדמה או

ועוד זאת היתה

זריזות של עלמו

אלמלא בגדי זקן

לא ניכר בה שמ

עד שלא יצאתי

משחזרתי לירוש

והיאך לא הכרת

והיאך אתם לא

אלא כל אדם נו

את מי שיכיר

האובייקטיבית. עגנון החל את דרכו בספרות העברית כמשורר, ואף שיבץ קטעי שירה בתוך רבות מיצירותיו, אולם אפשר לומר כי בדרך כלל שירים אלה הם מעוטי ערך, קלושים מאוד, ולעתים קרובות הם מביכים כל-כך עד שאיננו בטוחים אם לא באו ביצירה לשם בדיחה, כדוגמה לכתיבה גרועה. את קובץ השירים היחיד שהוא בעל ערך אמנותי חשוב באמת, שיבץ עגנון בסיפורו זה. אין בכחבי עגנון עוד יצירה 'כתהילה' המשובצת לכל אורכה בהימננות פשוטים ונעלים לגבורת הרוח.

הנה השיר המופיע ביצירה מיד עם פתיחתה:

זקנה אחת היתה בירושלים.

זקנה נאה שכמותה

לא ראיכם מימכם.

צדקת היתה

וחכמה היתה

וחיננית היתה

וענוותנית היתה.

אור עיניה חסד ורחמים

וקמטי פניה ברכה ושלום.

אלמלא שאין הנשים יכולות להדמות למלאכים

הייתי מדמה אותה למלאך אלקים.

ועוד זאת היתה בה,

זריזות של עלמות.

אלמלא בגדי זקונה שעליה

לא ניכר בה שמץ זיקנות.

עד שלא יצאתי מירושלים לא הכרתי אותה,

משחזרתי לירושלים הכרתי אותה.

והיאך לא הכרתיה קודם?

והיאך אתם לא הכרתם אותה עכשיו?

אלא כל אדם נועד לו להכיר

את מי שיכיר

זה לסופרים, לחוקרי המלבושים, לשון והטבע, לתלמידי החכמים וולדות ממלכות ביוזנטיון גומלידתא ו בשפע גדול את דפיה של יצירת זיתית, אף ששתי אהבות אלה, כך בית בלבד. 'היאך מניחים מקומות רה), שואלת תילי לפני מותה. כך המתחפש לספר קודש כדי שיוכל לאבד את אנושיותו.

ובמיוחד. 'תילי' הוא קיצור מקובל תילדה', ואין ספק שזה הוא שמה שם 'מתילדה' הוא גרמאני עתיק, 'גויי' יותר משם זה, שמקורו לא היתה תקופה בחייה של תילי שבה היא מציינת ש'אפילו האומות נים, משבחים היו את בתי שהיא כלל אנושי זה בחייה של תילי לא 'צדקנית) אלא נספג לתוך הווייתה, שמה הלועזי ולא נודע כי בא אל זרא 'חילים' וגם סתם 'תילי'; תילי זרסוניפיקציה של ספר התהילים אף זפושט זו ובהעלמתה של תילי, היא ת הירושלמית, עד שרבים ממפרשי זהילה' ולא שם בפני עצמו, למרות הקודש של תילי' (קצא).

שיות, ולאמונה, בתוך עולם שבו ז. בשום יצירה אחרת מיצירותיו לא נתו הפאראדוקסאלית, אך העזה, ז לחיים בלא להתחשב בתקפותם

של עגנון היא הגברת מטילדה ולצמן, 8: ואילך).

ובאיזה זמן יכיר אותו
ובאיזו סיבה יכיר אותו.

באיזו סיבה נתוודעה לי?

מעשה והלכתי לבקר חכם אחר מחכמי ירושלים
שהיה דר סמוך לכותל המערבי
ולא מצאתי את הבית.
מצאתי לאשה אחת באה בפח מים
ושאלתי אותה.

אמרה לי בוא ואראך.

אמרתי לה, אי את צריכה לטרוח,

אמרי לי היכן אפנה ואלך לי.

חייכה ואמרה לי, מה איכפת לך אם זקנה זו תזכה במצוה.

אמרתי לה, אם מצוה היא זכי בה, אבל תני לי פח זה שבידך.

חייכה ואמרה, למעט את המצוה אתה מבקש.

אמרתי לה, לא למעט את המצוה אני מבקש,

אלא למעט את טרחתך.

אמרה, לא טורח הוא

אלא זכות הוא

שנתן הקדוש ברוך הוא כח לבריותיו להביא צרכיהם בידיהם.

דילגנו בין אבני הרחוב

ונשתלשלנו מסימטא לסימטא

ונטינו מפני הגמלים והחמורים

ושואבי מים

והולכי בטל

ומרדפי חדשות.

עד שעמדה בת לווייתי ואמרה,

כאן ביתו של זה שאתה מבקש.

אמרתי לה שלום ונכנסתי.

ניתוח השיר ודיון בו כיצירת אמנות הוא עניין למאמר אחר.